

Branko Aleksić

ŽAN-PJER FAJ (1925–2026) I MI: DVOSTRUKA PRIPOVEDAČKA MATRICA

Putovanja filozofskih pojmova su tematizovana od Hegela pa nadalje, ali Žan-Pjer Faj, francuski romansijer, pesnik i mislilac, koji je umro u 101. godini, postavio je svoja razmišljanja kao ishod tih putovanja. On se posvetio teoriji srodnosti između totalitarnih jezika i totalitarne države: jezični događaj, formule fašizma (Musolini i Dentile u Italiji: *stato totalitario*) i nacizma (Hitler i Karl Šmit u Nemačkoj: *totalitäre Staat*, i „totalna mobilizacija” Ernsta Jingera) prerastaju u politički događaj. Plod tog istraživanja je monumentalna studija *Totalitarni jezici* (1972), praćena sažetkom „Kritika jezika i njegova ekonomija” (1973), koji je objavljen u hrvatskom prevodu u ediciji „Biblio/teka” (Zagreb, 1976). Faj je zamislio svoje istraživanje kao *Pripovedački um* – treća kritika ekonomije jezika, posle Kantove dve kritike. U Francuskoj, Mišel Fuko i Žil Delez, njegovi savremenici, ocenili su u superlativima delo Faja esejiste i romanopisca (*Analogičari* po nazivu prvih grčkih geometara). Fuko, jedan od najpažljivijih čitalaca dela u kojima su „pisanje i znanje duboko prepleteni”, prvi je video 1966. godine da o toj vezi svedoče dela Mišela Lerisa, Pjera Klosovskog, Mišela Bitora i Žan-Pjera Faja (članak posle smrti Andrea Bretona; preuzet iz zbirke *Govori i pisanja*). Delezov članak o strukturalizmu (za kolektivnu knjigu *Istorija filozofije* pod vođstvom F. Šatlea, 1972), ističe „nastojanje Faja u *Analogičarima* na sapostojanju nizova načina pripovedanja”.

Opširnije o toj perspektivi pripovedačkih učinaka na filozofski govor (s osnovom na Spinozinoj formuli „mentalna pripovedanja” u dodatku njegovog izlaganja o Dekartovim *Načelima filozofije*), pisao sam u „Poštovanju Faju”, tekstu koji se može konsultovati na sajtu lista *L’Humanité* od 3. aprila 2026. godine (<https://www.humanite.fr/carnet/carnet/in-memori-jean-pierre-faye>). Ovde bih se ograničio na vid saobraćanja sa stranim kulturama – pogotovo našom, i našim piscima (Ivan Goran Kovačić, Marko Ristić, Dušan Matić, Vasko Popa) i misliocima (Frane Petrić). Faj je bio neumorni nomad *Na vratima svetskih gradova* (kako se zove njegov romansijerski ciklus o velikim seobama); istraživač materijalnih i kulturno-političkih razloga promena oblika proznog, filozofskog ili poetskog pripovedanja. Posle razlaza s grupom *Tel Quel*, Faj je pokrenuo i uređivao časopis *Promena* (*Change*), zajedno sa Žakom Ruboom i Morisom Rošem, od 1968. do 1983.

Manifest promene objavljen 1978, imenuje stanice u inostranstvu: „Atina, London, Pariz, San Dijego ili Montreal, i nekoliko prijateljskih mesta u Nemačkoj, u Italiji, u Beogradu.”

Faj datira *Manifest* u vreme Oktobarskih susreta pisaca, u Beogradu, 20. oktobra 1978. „To zajedništvo je istovremeno prostor promene jezika, i prenosilac smisla putem

tih promena." Tom prilikom, Dušan Stanković je vodio razgovor s Fajem za list *Književna reč* (br. 113/1978), i zanimljivo je kako Faj u inostranstvu odgovara na pitanje o najvećim francuskim piscima tog doba: „Svakako Pjer Klosovski! On još nije 'književnik za svakoga', ali je njegovo delo mnogo veće i dublje od Sartrovog." Faj dodaje da tvrdnju o značaju Pjera Klosovskog (1905–2001), saradnika Žorža Bataja u predratnom časopisu *Obezglavljeni* i autora studije *Sad, moj bližnji* (1947), izriče ne potcenjujući dela Sartra, Malroa i Aragona.

Prilikom posete Beogradu Faj je bio privučen nekadašnjim nadrealistima. U svojoj nomadskoj hronologiji, u monografiji u izdanju „Seghers", iz 1980, on iznosi podatke o prvim susretima, iz 1974. godine, s pesnicima Dušanom Matićem (1898–1980) i Vaskom Popom (1922–1991), zatim, iz 1978, „s dvojicom velikih srpskih pesnika nadrealista, Dušanom Matićem i Markom Ristićem". Koča Popović (1908–1992), legendarni general partizana, zamalo mu je izmakao, ali mu je takođe obećao svoje pesme. Kad mi je govorio o tim susretima, Faj ih je sažeo ovako: „U razgovoru, Matić je slušao sebe, dok Ristić, on vas je slušao." U Beograd, 1978, Faj je doneo mali prospekt časopisa *Change*, sa sadržajem prve trideset tri sveske koje su se pojavile, i s najavom dve sledeće. S prospekta koji je preda mnom, prepisujem temu broja 36: *S&T international* (Engleska, Grčka, Kvebek, Sjedinjene Američke Države, Latinska Amerika). Izboru pisaca, pesnika i mislilaca iz tih zemalja, po svedočanstvu *Manifesta* iz broja 37/1978, trebalo je dodati i temat sa srpskim nadrealistima.

Jezik, pesme i pamfleti

Počev od vremena tih putovanja i susreta sa srpskim nadrealistima, može se govoriti o dvostrukoj pripovedačkoj matrici u Fajevom opusu.

Faj unosi u nekoliko poetskih tekstova (izabranih u monografiji Mitsu Rone, njegove prisne saradnice, 1980) srpske izraze u originalu. U želji da dopuni i razvije „kanonične tajne našeg vremena" i politike, među „osnovnim činiocima", tu je: *samoupravljanje*, koje on naglašava rastavljajući ga u polusloženicu – *samo-upravljanje*. Faj dodaje i ruski prevod (*samo-sprava*), i kaže: „Kroz matričnu kolonu reči prolazi matrica-linija priča, koja ih privodi reci istorijskog pripovedanja." To je uostalom zamisao njegove doktorske teze *Totalitarni jezici*, i predradnje „Kritika jezika i njegova ekonomija". Faj zatim navodi poemu „Jama" Ivana Gorana Kovačića iz partizanske borbe, koju poredi sa danteovskim tercinama, kao i „savremene primitivne jugoslovenske" slikare. U studiji *Pripovedački um*, četvorouglu izraza na stranim jezicima, pridružuje i srpsko: biti.

Upoznao sam Faja, preko Marka Ristića, prilikom njegovog boravka u Beogradu 1978, u nezaboravnom susretu u jesen na Savskom keju, s Ivanom i Srđanom Vejvodom. Kad je osnovao Evropski filozofski fakultet u Parizu, na brdu Svete Genoveve, pozvao me je na saradnju, i ona je trajala od 1983, preko dvadeset godina, sve do prestanka rada Univerziteta.

Posle odbane doktorske teze „Heraklit i moderna poezija”, 22. juna 1992, kafić Univerziteta Pariz-VIII, sleva nadesno: Mirjana Avramović, Branko Aleksić, Mari-Fransoaz Leli, Vladimir Malogajski, Žan-Pjer Faj i Deni Tuar

List Politika je najavio da je pustolovinu časopisa *Promena* nastavila *Međunarodna promena* (*Change international*) 1983. Treći broj, maja 1985, s mojim prvim pesmama na francuskom, predstavio je Dalijeve originalne tekstove iz 1932, čije kopije mi je Marko Ristić poverio iz svojih arhiva. Zatim je Faj, s Petrom Živadinovićem, urednikom Jugoslovenskog kulturnog centra u Parizu, potpisao kao urednik knjižicu *Dali: neobjavljeni tekstovi iz Beograda* 1987. Faj je učestvovao na prvom Međunarodnom naučnom skupu „Srpski i francuski nadrealizam”, koji je Evropski univerzitet organizovao na Sorboni 1991. Sticajem okolnosti, njegov plan da objavi pesme srpskih nadrealista je pao u vodu. Ali kad sam predstavio Markovu knjigu francuskih pesama 1992, nisam propustio da podsetim na njegovu nekadašnju zamisao. Istina, Žan-Pjeru to nije bilo dovoljno, pa mi je poslao jedno „protestno pismo” na četiri stranice, tvrdeći da je trebalo da ga potpišemo kao urednika Markove knjige! To nije smetalo nastavku naše saradnje; za časopis *Književne seobe* (*Migrations littéraires*), u Parizu, doradio je izvanredno prevod nekoliko pesama posle smrti Vaska Pope. U sećanju mi ostaje jedno kafansko bdenje sa Vaskom, Žan-Pjerom i Mišelom Degijem, posle Vaskove književne večeri u našem Kulturnom centru u Parizu. Namigujući mi, Vasko pita Degija: „Da li u Parizu postoji neki književni list koji bi objavio preko cele stranice prikaz tvoje nove knjige pesama? Meni se to dešava u Beogradu!”

Faj me je predstavio Deridi uoči mog prvog predavanja, „Filosofija otkrovenja u nadrealizmu”, na Međunarodnom filozofskom koledžu, i dao je podstreka za moj seminar „Saobraćanje filozofije i poezije”, koji sam vodio na Evropskom univerzitetu od 1985. do 2000. Prvi od tih seminara, „Heraklit i moderna poezija (Borhes, Eliot, Pas, Šar, Dedinac, Miljković i Ristić)” prerastao je u doktorsku tezu. Sa Degijem, Kostasom Akselosom

i Hajncom Vismanom (ova poslednja dvojica su bili autori dve knjige s Heraklitovim odlomcima), Faj je bio član žirija na 8. Pariskom univerzitetu. Svom „raportu” teze je dodao odeljak o mojoj poeziji i objavio ga je 1999, naglašavajući vezu s nadrealizmom, pod neobičnim naslovom: „Cilindar žene odsutnog oblika kod Branka”. Ja sam nastavio seminar, između ostalih tema, sa „Hajdegerom i pesnicima”, na koji sam pozvao Faja na seansu o Helderlinu (kojeg je prevodio na francuski). Seansa od 1. juna 1993. je naslovljena „Rasprava o pripovedačkom umu sa Žan-Pjerom Fajem”. U programu seminara 1992/1993, najavljujući prvu seansu od 20. oktobra 1992, pisao sam da je osnovna Hajdegerova poetska misao – *Dichtendes Denken*, i njegova problematika koja se tiče mišljenja o biću, kao problema prapočetka, našla odjeka u njegovo vreme kod sedam modernih pesnika, od kojih su to pre svega: Antonio Maćado (1874–1938), Andre Breton (1896–1966), Fransiš Ponž (1899–1988), Rene Krevel (1900–1935), Rene Šar (1907–1988), Paul Celan (1920–1970) i Oktavio Pas (1914–1998, preminuo, dakle, pet godina posle završetka seminara).

U odgovor ili kao eho na sintagmu koju sam upotrebio (*Dichtendes Denken*), svoju knjigu *Zamka – hajdegerovska filozofija i nacizam* (1994, str. 19) Faj počinje pitanjem: „Kako prići osnovnom slomu, prelazeći s jednog na drugi kraj jezika filozofije koji je hteo da uhvati odnos poezije i mišljenja, u svetu misleće poezije, *Dichtendes Denken*, s kojim smo videli da se otvara privlačna proslava? Kako misliti stvarnu katastrofu mišljenja?”

U poznom životnom dobu, Faj je još uvek čuvao svoje izvanredno intelektualno razumevanje filozofije, spojeno s retkom govorničkom veštinom. Poslednji put je javno učestvovao na predstavljanju francuskog prevoda knjige Marka Ristića i Koče Popovića *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* u Srpskom kulturnom centru u Parizu 2016. U prepunoj sali, razgovarao je s Jelenom Novaković, Paolom Skopelitijem i sa mnom, o temama koje su mu bile drage: fenomenologija Huserla – ali i Hajdegera. Ovaj poslednji je tema njegovih upornih kritika na francuskoj sceni, pogotovo u dugotrajnoj polemici sa Deridom. Jedan od tih ogleada o Hajdegeru, pod naslovom „Uverenje Martina Hajdegera, filozofa i nacionalsocijalista”, preveden je na hrvatski u časopisu *Filozofska istraživanja* u Zagrebu (31/1989). Naš razgovor o „Hajdegerovoj zamci” objavili smo u časopisu *Evropa*, u Parizu, januara 1996.

Oplakujem prijatelja naše zemlje, kulture i jezika. Stavio je u promet logos preko jezika pripovedanja. Ukoliko se u *Manifestu promena* kao „jedno od mesta prijateljstva”, tački preobražajne delatnosti i međunarodnih razmena jezika pismena, pojavljuje Beograd, onda je to zahvaljujući i susretu s pesnicima Matićem, Ristićem i Vaskom Popom. Kad bi se samo upamtilo da je Faj u Parizu nastavio da nam daje potporu za program koji je bio najavio u tom manifestu donetom iz Beograda 1978. godine (sa tipografskim presecima u linijama što je bila originalnost njegovog rukopisa): „Pronalasku novih jezika pisanja – u različitim tačkama *romantičarske Evrope*, sad odgovara istraživačka pojava jezika, *međujezika*, koja osvetljava razmene u svetu.”

DODATAK:

Žan-Pjer Faj: Objava transformatizma¹

Mi smo nazvali *S&T* jednu diskretnu grupu prenosa između nekoliko tačaka ili skupina,

povezujući među njima tačke kao što su

Atina, London, Pariz, San Dijego, Montreal

i nekoliko prijateljskih mesta u Nemačkoj, u Italiji, u Beogradu –

ta skupina je istovremeno prostor-transformator jezika, i nosilac *smisla* kroz te transformacije –

smisao i transformacija

[*Sinn & Transformation*]

Pronalasku novih jezika pisanja – u različitim tačkama *romantičarske Evrope*,

sad odgovara istraživačka pojava jezika,

međujezika,

koja osvetljava razmene u svetu.

U tom smislu, ono što Roman Jakobson naziva „najnoviji francuski šurm und drang, nije nikako privezano za jedno nacionalno mesto,

nego se rasprostire, u jednoj tajno delatnoj skupini, i bez granica –

gde se kreće tačno kao latinoamerička grupa u progonstvu koja je sebi izabrala to ime, na granici – *la frontera* – svake dijaspor.

Beograd, 20. oktobra 1978.

(Časopis *Promena*, br. 37, Pariz, mart 1978)

¹ Preveo autor teksta.